

**ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА КИЄВА 1919 Р.
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО,
МІЖНАРОДНОГО, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ ЗА ДЕНІКІНСЬКОГО РЕЖИМУ**

Запропоновано відомості про кількісний та мовний стан київської газетної періодики 1919 р., визначено характерні риси денікінського режиму в Україні, встановлено тематику періодичних видань, що в такий чи інший спосіб реагували на стан соціально-економічного і духовного життя тогочасної України, зокрема висвітлювали робітниче та селянське питання, проблеми профспілкового руху, врегулювання грошового обігу, ситуацію в українській кооперації, забезпечення Києва продовольством, проблеми української школи, діяльність Української академії наук за білогвардійської влади тощо.

Ключові слова: київські газети, денікінський режим, міжнародне становище, соціально-економічне життя Києва, українська кооперація, робітничий рух, культурно-освітній розвиток.

Утвердження суверенності України активізує інтерес до документальної бази вітчизняної історії, чим мотивується наше звернення до такої недостатньо вивченої ділянки життя українського суспільства, як київська газетна періодика 1919 р. в умовах денікінської влади та її значення як історичного джерела.

Окремі аспекти теми отримали певне відображення як в українській, так і в зарубіжній історіографії. Проте спеціальних праць, які б розглядали київську газетну періодику 1919 р. в задекларованому нами аспекті, немає.

За підрахунками автора, в 1919 р. в Києві видавалося 16 періодичних видань. Більшість газет зазначеного періоду зберігається у фондах НБУВ. Серед них – державні, партійні, профспілкові, просвітницькі та приватні, переважно російської мови видання (13). Це, зокрема, «Вечерние огни», «Киевский вестник», «Киевлянин», «Киевское эхо», «Киевская жизнь», «Молва», «Народная газета», «Объединение», «Путь рабочего», «Русь». Були й три україномовні газети – «Промінь», «Рада» і «Слово». Переважно періодика була щоденною (14). Видання «Киевская Русь» виходило тричі на тиждень. Газета «Киевский вестник» видавалася в святкові і післясвяткові дні.

Проведені нами дослідження свідчать, що українській пресі, зокрема й київській, у 1919 р. доводилося функціонувати в доволі складних політичних і економічних умовах. Насамперед, не було чітко виписаного правового становища і, відповідно, визначених меж дозволеного і недозволеного для періодики [1]. Владні ж структури мали право вживати санкції до українських газет та їх працівників, отож одні періодичні видання закривалися через «неблагодійність», інші – за браком паперу.

Окрім того, внаслідок розвалу інфраструктури київські українські газети були відрізані від свого наймасовішого читача – селянства. Українська газетна періодика несла великі матеріальні збитки та постійно зменшувала свій бюджет [2].

Аналіз газетних публікацій свідчить, що денікінська влада була орієнтована на впровадження земельного законодавства, яке повертало до революційні виробничі відносини на селі. Так, згідно з новим законодавством, передбачався викуп селянами поміщицької землі до 45 десятин на господарство. Водночас, поміщицьке землеволодіння обмежувалося 400 десятинами. Київська періодика вміщувала матеріали, що мали на меті привернути увагу до проблеми середнього класу на селі. У пресі відзначалося, що інтереси середняка-селянина потребують демократичної політики з боку держави. Селянство вже стомилося від експериментів революційної доби, але потреби свої знає. Воно не пішло на обіцянки більшовиків про становлення заможного селянина-середняка, так само і при новій владі селяни не зловляться на її гарні обіцянки [3].

Перші ж кроки добровольчої влади засвідчили, що вона з допомогою військових команд повертала поміщикам конфісковані в них більшовиками землю, майно, реманент. Так, згідно із законом про врожай 1919 р., селянство мало віддати третину зібраного зерна на потреби добровольчої армії. Так само, як і більшовики, денікінська влада проводила репресивні заходи проти селян, які не погоджувалися з ревізицією збіжжя.

У пресі постійно наголошувалося на тому, що треба пам'ятати про тил білогвардійської влади, яким є українське село. Свіжа пам'ять про гетьманат повинна була послужити новій владі уроком [4]. Таким же уроком мала бути й радянська репресивна політика проти селян. За інформацією київських газет, каральні загони і органи ВУЧК розстріляли понад 12 тисяч українських селян [5]. Досить часто в газетних виданнях, які перебували на платформі білогвардійської влади, містилися заклики на кшталт «серйозна увага до справ селянських повинна бути одним з першочергових завдань кожного політичного режиму, що ставить завданням налагодити злагоду і спокій в країні» [6]. Крім того, наголошувалося, що тільки задовольнивши потреби й інтереси селян, справедливо розв'язуючи

аграрне питання, зможемо вийти на сталий шлях розвитку. В цьому полягає центр ваги соціально-економічного життя України [7]. В газетній періодиці досить докладно обґрунтовано положення проекту нового аграрного закону, підготовленого професором Билимовичем і поданого на затвердження генералу Денікіну [8].

Досить гостро в київській періодиці висвітлювалося робітниче питання. Насамперед, привертають увагу газетні матеріали про роль і місце профспілкового руху в об'єднанні українських робітників. У київській пресі з'явилися статті, метою яких було познайомити читачів з історією робітничого руху в Західній Європі [9]. Зокрема наголошувалося, що російська революція 1917 р. переконливіше, ніж весь попередній робітничий рух на Заході, довела нежиттєздатність і утопічність окремих ідей марксистського партійного катехізису [10].

Аналіз газетних матеріалів свідчить, що білогвардійський режим прагнув, з одного боку, розколоти робітничі професійні спілки, а з іншого – взяти їх під контроль урядових органів. З цією метою частина профспілкових функціонерів на чолі з інженером Кірстом, лояльних до денікінської влади, створили у вересні 1919 р. Організаційний комітет з об'єднання всіх професійних спілок м. Києва. Режим підтримав цей захід, який неминуче мав призвести до розколу профспілкового руху в Україні. Газета «Путь рабочего» та інші наближені до денікінської влади газетні видання досить докладно подали основні програмні засади цієї новоствореної професійної спілки. Згідно з програмою спілки, вона мала переважно економічне спрямування. Нові профспілкові організації зосереджували свою увагу на пропаганді ідей збереження і недоторканості приватної власності, запобігання страйкам робітників, сприяння повній свободі торгівлі та ін. Проте основною їхньою метою було повне відвернення робітничого класу від активної політичної боротьби з білогвардійським режимом. В цілому робітники неоднозначно сприйняли діяльність Організаційного комітету та його програму. Частина професійних робітничих спілок засуджувала розкольницькі дії новоствореної профспілки Кірста, репресивні заходи денікінської влади проти її опонентів, інша – підтримувала це професійне об'єднання. Проте згодом велика кількість членів новостворених спілок розчарувалася в політиці їхнього керівництва. Антинародна, антиукраїнська в цілому політика білогвардійського уряду не знайшла масової підтримки в середовищі міського робітництва.

В опозиційній пресі відзначалося, що об'єднання профспілок у Києві під орудою Кірста закінчилося невдачею. Він мав успіх там само, де мали успіх більшовики, – серед неорганізованих низів. Сила Кірста полягала лише в тому, що він виступив проти більшовицького режиму. Але він

користувався методами, прийомами і засобами комуністів і також як вони намагався підпорядкувати робітничий рух владі, позбавити його самостійності і розколоти його з середини [11]. Крім того, у пресі повідомлялося, що на зібранні робітників-залізничників у Шулявському районі м. Києва відбулася полеміка про те, чи є Організаційний комітет з об'єднання всіх профспілок м. Києва самочинним, чи ні [12]. Також на сторінках київської газетної періодики поширювалися твердження про те, що в переважній більшості випадків робітництво утримувалося від приєднання до будь-яких партій, що очолювали політичні рухи. Єдність і солідарність робітників могли бути досягнуті лише в контексті їхніх професійних потреб і економічних інтересів [13]. Чимала група газетних матеріалів висвітлює таку пекучу соціальну проблему, як безробіття в тогочасній Україні. На газетних шпальтах знаходимо виклад доповідної записки київської біржі праці щодо стану безробіття в Києві, яка була подана білогвардійській владі [14]. За відомостями преси, в тогочасному Києві нараховувалося 40 тисяч безробітних [15]. У зв'язку з цим підкреслювалося, що боротьба з безробіттям вимагає енергійних заходів, і поширювалася думка, що безробіття це результат винятково розрухи і руїни, які після себе залишили більшовики [16].

У київській пресі широко висвітлювалося одне з найзлободенніших тогочасних питань про врегулювання грошового обігу в зв'язку із заборону білогвардійської влади приймати державними установами радянські гроші. Зокрема, в газеті «Киевское эхо» було опубліковане інтерв'ю начальника Київського управління фінансів М. В. Бернацького, в якому визначалися основні засади, на яких мала відбуватися грошова реформа за денікінщини [17].

Значне місце на сторінках періодичних видань 1919 р. відведене українській кооперації, її ролі в подоланні економічної кризи, об'єднанню кооперативних організацій у потужний кооперативний рух, їхній участі в суспільному, соціально-економічному і культурному житті України. Відзначалося, що вміло налагоджена робота, зокрема київських кооперативів, мала надавати населенню послуги, а не бути лише засобом самозабезпечення за рахунок жителів Києва [18]. Вся сила кооперації у служінні інтересам широких верств народу, в прагненні підняти не тільки господарський, але й суспільно-культурний рівень населення [19]. На сторінках періодичних видань зустрічаються й публікації про створення кооперативних підприємств. Так, у газетах з'явилася інформація про відновлення у вересні 1919 р. роботи кооперативного лісопильного заводу Київського кредитного союзу кооперативних установ. Це приватне підприємство на початку революції припинило свою діяльність і два роки простоювало. Тепер же, перейшовши з рук приватного капіталу до кооперації, завод відновив випуск своєї продукції [20].

Однією з найскладніших проблем 1919 р. було забезпечення Києва та інших великих міст України продовольчими товарами. У періодичних виданнях постійно публікувалися думки читачів щодо організації цієї важливої роботи в умовах господарської руїни. Показовою є стаття «Торбарі» в київській газеті «Слово», в якій зазначалося, що в революційний період все більше поширюється продовольчий рух, названий торбарством. Громадянська війна та соціально-економічна криза знищили всі форми постачання продукції сільського господарства до міст. Отож щодня торбарі перевозили тисячі пудів сільськогосподарської продукції з сіл у міста, тим самим створюючи робочі місця та годуючи городян хлібом. У статті зі «Слова» пропонувалося вивчити це соціальне явище і використати можливості торбарства у розв'язанні продовольчого питання [21].

Значне місце на сторінках преси займали питання про відносини денікінської влади з Антантою, Польщею, Директорією УНР, про війну Добровольчої армії проти більшовицької Росії. Висвітлювалося також створення з Антантою об'єднаних сил для боротьби з більшовиками, зокрема переговори між делегаціями Франції і Білої Гвардії у жовтні 1919 р. у Таганрозі. Постійними для преси, яка перебувала на платформі денікінської влади, стали публікації, в яких з великодержавницьких і кон'юнктурних позицій аналізувалися актуальні завдання міжнародної політики. Прикладом цього є кореспонденція М. Бяловського «Наша задача» в газеті «Молва», де наголошувалося, що завдання Добровольчої армії полягає в тому, щоб користуватися послугами всіх зацікавлених країн і не пов'язувати свого майбутнього ні з яким союзом держав [22]. І краще за все це завдання денікінська влада зможе вирішити, зберігаючи дружні відносини з усіма союзниками і водночас використовуючи тогочасну конкуренцію держав-суперниць [23]. Важливу групу матеріалів складають статті і кореспонденції в опозиційній періодиці, в яких з національних позицій висвітлюється роль українського питання у відносинах Антанти з Білою Гвардією, білогвардійської Росії і Польщі, зокрема відзначалося прагнення польської і білогвардійської влади вирішити українське питання без урахування інтересів українського народу [24].

Порушувалася у київських газетах 1919 р. й проблема збереження української школи. В полі зору періодичних видань перебували заходи білогвардійського командування щодо заборони українознавства в школі і позбавлення українських шкіл державного фінансування, а також відповідна реакція громадськості на ці владні ініціативи. Так, газета «Киевлянин» від імені реакційно налаштованої частини російськомовного населення поширювала твердження, що зміст уроків українознавства викликає недоброзичливе ставлення до російської культури, виховування нездорового націо-

нального шовінізму. Ці уроки вносили лише сумбур в голови учнів і сприяли розвиткові національної ворожнечі. Тому прийняття наказу про заборону українознавства в школі, на їхню думку, є цілком вмотивованим [25]. В опозиційній пресі відзначалося, що найбільша загроза українознавству і національній школі простує саме з реакційних кіл російського вчителства, для якого принцип єдиної і неподільної Росії – вищий від культурних принципів [26]. У пресі також поширювалося твердження, що державною школою має бути російська, українські школи можуть відкриватися як приватні [27], а російська мова повинна мати статус державної в школі [28]. Такі публікації типові для тогочасної російськомовної преси.

На сторінках київських газет чимало місця займали виступи громадських організацій, окремих українських діячів на захист національної освіти. В пресі було опубліковане звернення Центрального бюро Всеукраїнської учительської спілки до всіх місцевих спілок з приводу заборони національної школи [29], а також докладно повідомлялося про роботу загальних зборів всіх учителів Києва, на яких група з 22 реакційних учителів запропонувала, щоб Спілка працівників школи і культурно-просвітних установ Києва негайно була приєднана до Всеросійського союзу учителів. Переважною більшістю голосів ця пропозиція була провалена [30].

В україномовній пресі постійно поширювалося твердження, що «несприятливі для шкільної справи офіційні обставини збуджують громадську ініціативу й активність» [31]. Поряд з цим, у газетних виданнях зазначалося, що в умовах реакції для української громади залишається єдиний вихід – приватні школи, приватна ініціатива. Це буде екзамен на національну культурну зрілість [32].

Є в газетах 1919 р. публікації на матеріальну підтримку національної освіти, про створення і діяльність Фонду національної освіти, про збір коштів на допомогу українським школам. Так, в газеті «Слово» регулярно репрезентувалися списки добродійних організацій і окремих персоналій, які перераховували кошти і пожертвування на потреби національної школи. У пресі також порушувалося питання про залучення кооперативних спілок до справи збереження і розвитку української школи. Зокрема, наголошувалося, що кооперативні організації мають у складний час підтримати рідну школу, допомагати їй, не дати загинути. Показовими є інформаційні повідомлення про надання асигнування українським школам Радою кооперативних з'їздів Чернігівщини на суму 200 000 крб., Радою херсонських кооперативних з'їздів – 150 000 крб., Радою елісаветградських кооперативних з'їздів – 500 000 крб. та ін. Крім того, національні кооперативні організації відкривали нові школи, організовували курси, лекції, виставки, народні університети і загалом дбали про українську освіту [33].

Українській громадськості відводилася ключова роль у розвитку національної школи за білогвардійського режиму. Газетні публікації присвячувалися ролі і місцю громадськості у вихованні підростаючого покоління. У багатьох газетних матеріалах йшлося про те, що чим більше утисків зазнає українська культура, чим жорстокіша її опіка, тим більше виявляються в українців не тільки національні почуття, але й національна свідомість. Незважаючи на складні умови, школи майже усюди відкриваються, а там, де бракує коштів на утримання вчителів й придбання навчальної літератури, кошти ці добуваються сільськими чи волосними сходинами найчастіше шляхом спеціального податку на землю [34]. Тематично пов'язаною із зазначеним масовим джерелом є група матеріалів, що висвітлювали боротьбу української громадськості за долю українських вишів. У зв'язку з цим у періодичних виданнях почали з'являтися публікації, що відбивали зміни щодо вищої школи в Україні, насамперед із заборону навчання у вищих навчальних закладах українською мовою. На шпальтах київських газет під рубриками «Навколо українського університету», «Український університет», «Дім Українського університету» вміщувалися матеріали на захист Київського українського університету, який був позбавлений денікінськими властями державної опіки [35].

Крім того, в газетах «Киевское эхо», «Рада», «Слово» регулярно висвітлювалися переговори попечителя Київського навчального округу професора Є. В. Спекторського з білогвардійськими властями в Ростові-на-Дону щодо розв'язання питання про надання Київському університетові статусу державного [36].

Газетна періодика містить також групу публікацій про пограбування Київського університету більшовиками під час їхнього відступу з Києва. Зокрема, повідомлялося, що радянська влада, покидаючи Київ, вивезла з собою 1,5 млн. крб., виділених на виплату стипендій студентам Університету св. Володимира і, крім того, більшовиками було вкрадено 180 тис. крб., які були асигновані на різні потреби університету. Також ними вивезений рентгенівський кабінет університету [37].

Є в київській пресі група матеріалів про реформування тогочасної вищої школи, про підготовку викладацьких кадрів для вишів [38].

Безперечно, на особливу увагу заслуговують газетні публікації про діяльність Української академії наук за білогвардійської влади. Як свідчить аналіз, у зазначений період не лише всю попередню науково-організаційну роботу щодо становлення і розвитку УАН було зведено нанівець, а й заборонено Академію як державну установу. Київська преса багато зробила для висвітлення ролі її засновників, які в суворий час випробувань розгорнули справжню боротьбу за Академію. У газетах «Киевская жизнь»,

«Промінь», «Рада», «Слово» докладно повідомлялося про відрядження до Ростова-на-Дону, де розмішувалася денікінська влада, академіків Б. Кістяківського, С. Тимошенка, а пізніше й В. Вернадського, та про результати їхніх перемовин. У газетних публікаціях з питань збереження УАН постійно наголошувалося, що вона має бути національною за характером і незалежною від адміністративного впливу [39].

На сторінках київської періодики вміщувалися і матеріали про підсумки розгляду в «особом совещании» під головуванням генерала А. І. Денікіна питання про УАН, що ухвалило рішення, яким було зобов'язано Рад університетів Півдня Росії дати свої висновки з цього питання і доручило Управлінню народної освіти на підставі цих висновків подати доповідну записку про створення російської АН на Півдні Росії. Всі клопотання керівництва УАН перед білогвардійською владою були безрезультатними [40]. Поряд з цим на сторінках періодичних видань, які перебували на платформі денікінської влади, містилися публікації, в яких доводилася помилковість створення УАН як національної і автономної інституції. В одній із статей в газеті «Киевлянин» стверджувалося, що УАН – штучне утворення і є «дитинча Петлюри і Винниченка, інспіроване німецькою владою і пізніше вирощене більшовиками» [41].

На сторінках київських періодичних видань дослідник знайде значний інформаційний матеріал про тогочасну мовну ситуацію в Україні, розвиток української мови. Так, за даними перепису міста Києва, проведеного 4 березня 1919 р. більшовиками, всього в Києві на той час проживало 544 369 осіб, тоді як за переписом 1917 р. нараховувалося 467 703. Порівняно з попереднім переписом, етнічний склад населення Києва суттєво змінився. Якщо українці в 1917 р. склали 36 225 осіб (12,2%) від загальної кількості населення Києва, то у 1919 р. їх кількість збільшилася до 128 506 чоловік (31,1%). У 1917 р. до російської групи себе зараховували 231 403 (50,3%), у 1919 р. – 232 149 (42,9%). Євреї в 1917 р. склали 19%, у 1919 р. – 26%. Поляків у 1917 р. нараховувалося 9,3%, у 1919 р. – 6,8% [42].

За тогочасних умов особливої актуальності набувала проблема збереження української мови і культури. За денікінської влади національна політика мала антиукраїнський характер. Українських патріотів було оголошено зрадниками, назву «Україна» замінено на «Південь Росії» або «Малоросію». Під характерними заголовками «Единство России», «Россия или Украина», «Конец самостийности» київські російськомовні газети відбивали погляди шовіністичних груп російського населення, які прагнули витіснити українську мову і культуру з широкого суспільно-політичного і культурного вжитку і повернути її до принизливого становища, яке вона займала перед революцією. Друкувалися й публікації, в яких містилися

заклики до знищення «мови Грушевського» і радість з приводу скасування українознавства в школі, де цькувалися українські діячі, що мали сміливість у період української державності боротися за те, щоб українська мова в Україні стала державною. Зокрема, стверджувалося, що ідея української самостійності – це витвір поляків, німців, австрійців, українських інтелігентів [43]. Крім цього, на шпальтах періодичних видань вміщені матеріали про видання розпорядження денікінських властей, щоб всі державні установи Києва мали російські вивіски, щоб в окремих установах не приймали документи українською мовою [44], йшлося також про заборону російською церковною владою здійснення в київських храмах богослужіння українською мовою [45]. І все-таки київська періодика в складних умовах денікінщини продовжувала наполегливо боротися за ідею державності української мови і культури. На сторінках періодичних видань «Промінь», «Рада», «Слово» систематично друкувалися статті, нариси, кореспонденції, фейлетони, заяви на підтримку українознавства, української мови як державної. Преса надавала широку трибуну шанувальникам рідної мови для протесту проти спроб білогвардійської влади заборонити українську мову. Зокрема, наголошувалося, що «український народ має право на повне культурне самовизначення, признання з боку держави за українцями права творити свою школу, культуру і літературу, що дасть можливість народові українському у всій повноті виявити свій національний характер і внести свою «лепту» у скарбницю світової культури» [46].

Водночас у пресі зазначалося, що всі намагання російських шовіністів знищити українську мову, культуру привели тільки до часткової денационалізації української інтелігенції, а більшості українців не торкнулося. «Російська мова і культура ніякого ґрунту в Україні не мала і не могла мати, бо вони для України не є національними, а були і є мовою урядовців і зайд» [47]. Крім цього, на шпальтах періодичних видань трапляються публікації, автори яких критично осмислювали причини занепаду українознавства в пореволюційний період. Типовою є одна зі статей в газеті «Промінь», де писалося: «Правду кажучи, нам дуже дещо легко дісталися наші національні придбання післяреволюційного часу, і ми не дуже то вміли їх до цієї пори шанувати. В українстві ще занадто було багато до останнього моменту стихійних та напівсвідомих, а то й просто легковажних і навіть часто еґотичних елементів, випадкових попутчиків українського руху. Зараз, коли ускладнилося становище в національній справі, від українства, безумовно, відійдуть оті «попутчики», оте сміття, яке шкодить справі» [48].

Знаходимо в періодиці також матеріали про розвиток української літератури в період денікінського окупаційного режиму. Основними темами

зазначеної проблематики були відзначення ювілейних дат громадської і літературної діяльності українських письменників, знайомство з творами українських митців, критичні огляди їх літературного доробку. Так, газети «Промінь», «Рада», «Слово» докладно інформували громадськість про підготовку і відзначення 150-річчя з дня народження І. Котляревського, зокрема й про святкування цього ювілею в Полтаві (передруки з полтавської газети «Рідне слово»).

У 1919 р. на шпальтах газет знайшов також висвітлення розвиток національного мистецтва. Особливої актуальності набула проблема збереження музичної і театральної культури, зокрема повідомлялося про труднощі в діяльності українського оперного театру в Києві, який на той час залишили багато досвідчених співаків [49].

Поряд з цим у київських виданнях постійно друкувалися публікації про стан розвитку театрального мистецтва у період більшовицького режиму. Насамперед, відзначалося, що більшовицький пролетарський театр не зміг примусити робітників і селян полюбити театр. У зв'язку з цим у пресі наголошувалося, що нехай гіркий досвід націоналізації театрів візьме до відома білогвардійське керівництво театральною справою [50].

Провідним для тогочасної української культури стало поняття «національний театр»: рятувати національний театр від занепаду є обов'язок українського громадянства, і це мають робити не «окремі свідомі українці, не меценати і шанувальники, а кожний чесний громадянин, котрому болить справа української культури, мусить йти на поміч українському театрові» [51].

Певне місце на сторінках київської періодики відведено охороні пам'яток історії та культури, зокрема йшлося про діяльність білогвардійської адміністрації в цьому напрямі; про організацію пам'яткоохоронного комітету при Університеті св. Володимира, проти створення якого виступала патріотично налаштована українська громадськість, про роботу комісії з аналізу пошкоджень київських храмів під час обстрілу міста дніпровською флотилією більшовиків в ніч у 17 на 18 серпня 1919 р. Так, за висновками останньої з'ясувався ступінь пошкодження Десятинної та Андріївської церков, костюлу св. Олександра, дзвіниць Покровської церкви на Подолі та Софійського собору [52]. На сторінках періодичних видань були й публікації про недбале ставлення до діяльності Київського музею: «музей залишає жакливе враження», «випадкові відвідувачі клянуть від сирості», «працівники місяцями не отримують заробітної плати» [53]. Тогочасна періодика містить інформацію про пограбування під час нападу більшовиків на Київ 1–5 жовтня 1919 р. музею київського союзу «Споживач», який був розміщений у Центральному кооперативному клубі

(вул. Прорізна, 23) [54]. Трапляються й газетні матеріали про акти вандалізму, зокрема про пошкодження герба Києва – Архангела Михаїла, про написи на пам'ятнику Богдану Хмельницькому [55], про руйнування пам'ятника Тарасові Шевченку на Царській площі [56].

Важливою є інформація про історію спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому. Зокрема, в київській пресі зазначалося, що цей пам'ятник ставили не тому гетьману Української держави, яким його уявляла українська громадськість, а тому, яким його бачили представники російської державності. Для значної частини російського громадянства в Україні Хмельницький «був яскравою антитезою Мазепі» [57].

Є в київській періодиці велика група матеріалів про розвиток видавничої справи за денікінської влади. Видавничий процес на той період характеризувався утиском українського друкованого слова, денационалізацією органів друку. Основною темою київської преси, насамперед, газет «Промінь», «Рада», «Слово», стала боротьба проти заборони українства в усіх сферах духовного життя, викриття таких негативних моментів функціонування білогвардійського окупаційного режиму, якими були конфіскація та нищення українських книжок. Так, газети інформували громадськість про те, що комісія під керівництвом Будиловича склала список із 118 назв українських книжок і брошур, котрі підлягали вилученню з книгарень і видавництва. До цього списку потрапили твори, дозволені навіть царською цензурою. Всього до тимчасового бюро-складу в Києві членами комісії було зведено 39 тисяч примірників конфіскованих українських книжок, які мали бути спалені [58].

У київській періодиці є низка матеріалів про труднощі, котрі стояли на перешкоді поширенню видавничої справи, і про нові твори українських письменників, які, не дивлячись на надзвичайно складні політичні і соціально-економічні умови, все ж таки з'являлися і радували читачів. Так, у пресі була опублікована інформація про підготовку і видання нових листів Михайла Коцюбинського; про випуск у видавництві «Дніпросоюз» майже 30 назв науково-популярної, довідкової, художньої літератури [59]; про діяльність видавництв «Криниця», «Книгоспілка», «Стяг»; про видання у Катеринославі першої книжки літературно-наукового й педагогічного збірника «Січ»; про вихід у вересні 1919 р. у Києві щоденника «Слово». Заслужують на увагу повідомлення про розвиток українського друкованого слова за кордоном: в Австрії друкувалася велика кількість українських книжок, виходив тижневик «Воля»; в Болгарії було створено український клуб і видавався часопис «Українське слово» [60].

Отже, проведене вивчення київської газетної періодици 1919 р. дало змогу визначити характерні риси денікінського режиму в Україні. Масив

газетних джерел, які стали предметом нашого аналізу, інтерпретація даних, отриманих у результаті опрацювання матеріалів, дозволили простежити розвиток кожного суспільного явища, докладно і в усій повноті відтворити на їх базі основні події міжнародного, соціально-економічного і духовного життя тогочасної України.

Список використаних джерел

1. Вічний попіхач // Промінь. – 1919. – 19 вересня.
2. Українська преса і український читач // Слово. – 1919. – 31 жовтня.
3. Заславський Д. Середняк // Слово. – 1919. – 1 жовтня.
4. Ярошевич А. Из уроков прошлого // Киевская жизнь. – 1919. – 12 октября.
5. Чирский. Земля и воля // Заря России. – 1919. – 18 сентября.
6. Справи селянські // Слово. – 1919. – 11 вересня.
7. Місто й село // Там само. – 14 листопада.
8. Неманов Л. Земельная реформа // Путь рабочего. – 1919. – 22 октября.
9. Борисов М. Рабочее движение в Англии // Молва. – 1919. – 7 ноября.
10. Борисов М. Рабочий класс и интернационализм // Там само. – 24 октября.
11. Незалежність і політика // Слово. – 1919. – 8 вересня.
12. Собрание рабочих // Молва. – 1919. – 8 сентября.
13. Заседание организационного комитета по объединению всех профессиональных союзов рабочих г. Киева // Путь рабочего. – 1919. – 3 сентября.
14. Безробіття // Слово. – 1919. – 10 листопада.
15. Безработные // Киевлянин. – 1919. – 6 ноября.
16. Косачев И. Безработица // Путь рабочего. – 1919. – 20 сентября.
17. Реформа денежного обращения // Киевское эхо. – 1919. – 27 августа.
18. Наши кооперативы // Киевская речь. – 1919. – 18 ноября.
19. Старые принципы // Кооперативное слово. – 1919. – 24 ноября.
20. Азовський І. Перемога кооперації // Промінь. – 1919. – 14 вересня.
21. Торбарі // Слово. – 1919. – 29 жовтня.
22. Бяловский М. Наша задача // Молва. – 1919. – 26 октября.
23. Польша й Добрармія // Слово. – 1919. – 19 листопада.
24. Антанта і східна справа // Там само. – 25 вересня.
25. Чепіга Я. Як сваряться з приводу українського питання // Рада. – 1919. – 11 вересня.
26. Слободяник М. Украинская школа и русское учительство // Киевлянин. – 1919. – 21 сентября.
27. Украинский вопрос // Объединение. – 1919. – 28 сентября.
28. До українського вчителства і громадянства // Рада. – 1919. – 10 вересня.
29. Розкол поміж київським учительством // Слово. – 1919. – 24 вересня.
30. Дорош С. Українська школа // Промінь. – 1919. – 2 грудня.
31. Чепіга Я. Школа і громада // Рада. – 1919. – 5 вересня.
32. Гермайзе. Державне чи приватне // Слово. – 1919. – 31 жовтня.

33. Недоля Д. Шлях до національної перемоги // Там само. – 27 листопада.
 34. Доровський А. Заняття в університеті // Об'єднання. – 1919. – 15 жовтня.
 35. Освітні перспективи // Слово. – 1919. – 11 жовтня.
 36. Розгром Київського університету більшовиками // Об'єднання. – 1919. – 31 августа.
 37. Реформи высшей школы // Русь. – 1919. – 24 сентября.
 38. Ніковський А. Академія наук // Рада. – 1919. – 22 вересня.
 39. Бурлака. Українська Академія наук // Слово. – 16 жовтня.
 40. Украинская академия наук // Киевлянин. – 1919. – 26 сентября.
 41. Останній перепис населення м. Києва // Слово. – 1919. – 21 вересня.
 42. Чебышев Н. Самозванцы // Заря России. – 1919. – 27 октября.
 43. Державні установи й українська мова // Промінь. – 1919. – 5 листопада
 44. Украинцы и церковь // Киевское эхо. – 1919. – 20 сентября.
 45. Лист до редакції // Рада. – 1919. – 5 вересня.
 46. На стару й вічно нову тему // Слово. – 1919. – 31 жовтня.
 47. Потоцький О. Перед новими шляхами // Промінь. – 1919. – 17 вересня.
 48. Єфремов С. Фенікс (1769–1919). Пам'яті Котляревського // Рада. – 1919. – 3 вересня.
 49. Василько А. Музична драма // Промінь. – 1919. – 29 вересня.
 50. Старый. У разбитого корыта // Киевское эхо. – 1919. – 22 августа.
 51. Мішта О. Театр справа громадська // Слово. – 1919. – 24 вересня.
 52. Повреждение церквей // Киевлянин. – 1919. – 23 августа.
 53. Гибнут музеи // Русь. – 1919. – 18 ноября.
 54. Разгром кооперации // Кооперативное слово. – 1919. – 20 октября.
 55. Восстановление герба г. Киева // Русь. – 1919. – 12 сентября.
 56. Памятник поэту Шевченко // Киевское эхо. – 1919. – 29 августа.
 57. Порський В. Минуле й сучасне // Слово. – 1919. – 28 вересня.
 58. Руїна української культури // Новини. – 1919. – 11 листопада.
 59. Видавництво Дніпросоюзу // Промінь. – 1919. – 14 вересня.
 60. Між людьми // Слово. – 1919. – 20 жовтня.

References

1. Vichnyi popykhach [Perpetual servant]. (1919, September 19). In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
2. Ukrainska presa i ukrainskyi chytach [Ukrainian press and Ukrainian reader]. (1919, October 31). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
3. Zaslavskiy, D. (1919, October 1). Seredniak [Middling]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
4. Iaroshevich, A. (1912, October 12). Iz urokov proshlogo [From the lessons of the past]. In *Kievskaiia zhizn* [Kyiv life]. [In Russian].
5. Chirskii. (1919, September 18). *Zemlia i volia* [Land and freedom]. *Zaria Rossii* [The dawn of Russia]. [In Russian].

6. Spravy selianski [Peasant affairs]. (1919, September 11). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
7. Misto i selo [City and village]. (1919, November 14). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
8. Nemanov, L. (1919, October 22). *Zemelnaia reforma* [Land reform]. In *Put rabocheho* [Path of a worker]. [In Russian].
9. Borisov, M. (1919, November 7). Rabochee dvizhenie v Anglii [Movement of workers in England]. In *Molva* [Rumour]. [In Russian].
10. Borisov, M. (1919, October 24). Rabochii klass i internatsionalizm [Working class and internationalism]. In *Molva* [Rumour]. [In Russian].
11. Nezalezhnist i polityka [Independence and politics]. (1919, September 8). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
12. Sobranie rabochikh [Gathering of workers]. (1919, September 8). In *Molva* [Rumor]. [In Russian].
13. Zasedanie organizatsionnogo komiteta po obedineniiu vsekh professionalnykh soiuзов rabochikh g. Kieva [Sitting of the organizational committee for uniting all professional unions of workers of Kyiv city]. (1919, September 3). In *Put rabocheho* [Path of a worker]. [In Russian].
14. Bezrobittia [Unemployment]. (1919, November 10). *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
15. Bezrobotnye [The unemployed]. (1919, November 6). *Kievlianin* [Kyiv citizen]. [In Russian].
16. Kosachev, I. (1919, September 20). Bezrobotitca [Unemployment]. In *Put rabocheho* [Path of a worker]. [In Russian].
17. Reforma denezhnogo obrashcheniia [Reform of monetary circulation]. (1919, August 27). In *Kievskoe echo* [Kyiv echo]. [In Russian].
18. Nashi kooperativy [Our cooperatives]. (1918, November 18). In *Kievskaiia rech* [Kyiv speech]. [In Russian].
19. Starye printcipy [Old principles]. (1919, November 24). In *Kooperativnoe slovo* [Cooperative word]. [In Russian].
20. Azovskiy, I. (1919, September 14). Peremoha kooperatsii [Victory of cooperation]. In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
21. Torbari [Beggars]. (1919, October 29). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
22. Bialovskii, M. (1919, October 26). Nasha zadacha [Our task]. In *Molva* [Rumor]. [In Russian].
23. Polshcha i Dobrarmiiia [Poland and volunteer army]. (1919, November 19). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
24. Antanta i skhidna sprava [The Entente and the oriental affair]. (1919, September 25). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
25. Chepiha, Ya. (1919, September 11). Yak svariatsia z pryvodu ukrainskoho pytannia [On arguing about the Ukrainian issue]. In *Rada* [The Council]. [In Ukrainian].
26. Slobodianik, M. (1919, September 21). Ukrainskaia shkola i russkoe uchitelstvo [Ukrainian school and Russian teaching]. In *Kievlianin* [Kyiv citizen]. [In Russian].

27. Ukrainskii vopros [Ukrainian issue]. (1919, September 28). In *Obedinenie* [Uniting]. [In Russian].
28. Do ukrainskoho vchytelstva i hromadianstva [On Ukrainian teaching and citizenship]. (1919, September 10). *Rada* [The Council]. [In Ukrainian].
29. Rozkol pomizh kyivskym uchytelstvom [Segregation within Kyiv teachers]. (1919, September 24). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
30. Dorosh, S. (1919, December 2). Ukrainska shkola [Ukrainian school]. In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
31. Chepiha, Ya. (1919, September 5). Shkola i hromada [School and community]. In *Rada*. [The Council]. [In Ukrainian].
32. Hermaize. (1919, October 31). Derzhavne chy pryvatne [State or private]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
33. Nedolia, D. (1919, November 27). Shliakh do natsionalnoi peremohy [A path to the national victory]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
34. Dorovskii, A. (1919, October 15). Zaniatii v universitete [University studies]. In *Obedinenie* [Uniting]. [In Russian].
35. Osvitni perspektyvy [Educational perspectives]. (1919, October 11). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
36. Rozghrom Kyivskoho universytetu bilshovykamy [Kyiv University devastation by the Bolsheviks]. (1919, August 31). In *Obedinenie* [Uniting]. [In Ukrainian].
37. Reformy vysshei shkoly [Reforms of the higher school]. (1919, September 24). In *Rus* [The Rus]. [In Russian].
38. Nikovskyi A. (1919, September 22). Akademiia nauk [Academy of Sciences]. In *Rada* [The Council]. [In Ukrainian].
39. Burlaka. (1919, October 16). Ukrainska Akademiia nauk [Ukrainian Academy of Sciences]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
40. Ukrainskaia akademiia nauk [Ukrainian Academy of Sciences]. (1919, September 26). In *Kievlianin* [Kyiv citizen]. [In Ukrainian].
41. Ostannii perepys naseleattia m. Kyieva [The last census of Kyiv city population]. (1919, September 21). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
42. Chebyshev, N. (1919, October 27). Samozvantcy [Impostors]. In *Zaria Rossii* [The dawn of Russia]. [In Russian].
43. Derzhavni ustanovy i ukrainska mova [State institutions and Ukrainian language]. (1919, November 5). *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
44. Ukraintcy i tcerkov [Ukrainians and the church]. (1919, September 20). In *Kievskoe echo* [Kyiv echo]. [In Russian].
45. Lyst do redaktsii [Letter to editorial]. (1919, September 5). In *Rada* [The Council]. [In Ukrainian].
46. Na staru i vichno novu temu [On the old and ever new topic]. (1919, October 31). In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
47. Pototskyi, O. (1919, September 17). Pered novymy shliakhamy [Before the new paths]. In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
48. Yefremov, S. (1919, September 3). Feniks (1769–1919). Pamiati Kotliarevskoho [Phoenix (1769–1919). On the memory of Kotliarevsky]. In *Rada* [The Council]. [In Ukrainian].

49. Vasylo, A. (1919, September 29). Muzychna drama [Musical drama]. In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
50. Staryi. U razbitogo koryta [The old man. Back at the bottom of the ladder]. (1919, August 22). In *Kievskoe echo* [Kyiv echo]. [In Russian].
51. Mishta, O. (1919, September 24). Teatr sprava hromadska [Theater is a communal affair]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
52. Povrezhdenie tserkvei [Damaging churches]. (1919, August 23). In *Kievlianin* [Kyiv citizen]. [In Russian].
53. Gibnut muzei [Museums are dying]. (1919, November 18). In *Rus* [The Rus]. [In Russian].
54. Razgrom kooperacii [Devastation of cooperation]. (1919, November 20). In *Kooperativnoe slovo* [Cooperative word]. [In Russian].
55. Vosstanovlenie gerba g. Kieva [Restoration of Kyiv city coat of arms]. (1919, September 12). In *Rus* [The Rus]. [In Russian].
56. Pamiatnik poetu Shevchenko [Memorial of poet Shevchenko]. (1919, August 29). In *Kievskoe echo* [Kyiv echo]. [In Russian].
57. Porskyi, V. (1919, September 28). Mynule i suchasne [The past and the present]. In *Slovo* [The word]. [In Ukrainian].
58. Ruina ukrainskoi kultury [Ruin of the Ukrainian culture]. (1919, November 11). In *Novyny* [News]. [In Ukrainian].
59. Vydavnytstvo Dniprosoiuzu [Publishing of Dniprosouiz]. (1919, September 14). In *Promin* [Ray]. [In Ukrainian].
60. Mizh liudmy [Between people]. (1919, October 20). In *Slovo* [The word].

Rudyi Hryhorii Yakovych

Institute of History of the NAS of Ukraine

Newspaper periodicals of Kyiv of 1919 as a source on the study of socio-economic, international, and cultural and educational development of Ukraine during the Denikin's regime.

The article provides data on the quantitative and lingual composition of Kyiv newspaper periodicals in 1919 – the period of Kyiv occupation by Denikin's troops, and defines the characteristic features of this regime. Based on the analysis of 1919 Kyiv periodicals, the author establishes principal thematic complexes revealing the state of socioeconomic and spiritual life of Ukraine in that time, in particular, Denikin's government aiming at the implementation of land legislation, which would return pre-revolutionary productive relations in villages; definition of a role and place of trade union movement for uniting Ukrainian workers; regulation of monetary circulation due to the White Guard ban of the Soviet money; food provision for Kyiv; Ukrainian school problems; financial support of national education, creation and operation of the National Education Foundation, collecting funds to support Ukrainian schools; activity of the Ukrainian Academy of Sciences during the Denikin's regime; development of the national culture and art, etc.

Key words: Kyiv newspapers, Denikin's regime, international situation, socioeconomic life of Kyiv, Ukrainian cooperation, working movement, cultural and educational development.

Рудый Григорий Яковлевич

Институт истории Украины НАН Украины

Газетная периодика Киева 1919 г. как источник изучения социально-экономического, международного, культурно-образовательного развития Украины в период деникинского режима.

В статье предлагаются сведения о количественном и языковом составе киевской газетной периодики в 1919 г. – периоде оккупации Киева деникинскими войсками, определены характерные черты этого режима. На основании анализа периодических изданий Киева 1919 г. установлены основные тематические комплексы, раскрывающие состояние социально-экономической и духовной жизни Украины того времени, в частности: ориентация деникинской власти на внедрение земельного законодательства, которое бы возвратило дореволюционные производственные отношения в селе; определение роли и места профсоюзного движения в деле объединения украинских рабочих; урегулирование денежного оборота в связи с запретом белогвардейской властью советских денег; обеспечение Киева продовольствием; проблемы украинской школы; материальная поддержка национального образования, создание и деятельность Фонда национального образования, сбор средств в помощь украинским школам; деятельность Украинской академии наук при деникинском режиме; развитие национальной культуры и искусства и др.

Ключевые слова: киевские газеты, деникинский режим, международное положение, социально-экономическая жизнь Киева, украинская кооперация, рабочее движение, культурно-просветительное развитие.